

Respecting the spiritual rights of prisoners is a way to reduce injuries and dangerous behaviors in prison

**Seyyed Morteza Mousavi
Tabar ***

PhD student in criminal law and criminology,
Islamic Azad University, Maragheh branch,
Maragheh, Iran.

Saeed Sadeghi

Master's student in criminal law and criminology,
Islamic Azad University, Maragheh branch,
Maragheh, Iran.

Abstract

Upon entering the prison, the prisoner is placed in a new environment compared to the past, and in this new environment, he loses his rights and gains other rights. Respect for these rights, especially spiritual rights, which are of particular importance upon entering prison, makes the prisoner adapt to new conditions, but disrespect and disregard for these rights by prison officials or lack of sufficient knowledge of this rights may cause some risky behavior from the prisoner. The right to peace, the right to guidance, the right to communicate with the family, the right to hasten the release, the right to complain are among the spiritual rights of prisoners, which must be respected in all stages of the investigation of accusations and endurance of the sentence period so as not to lead to the increase of the occurrence of dangerous behaviors by prisoners and do not cause possible damage.

Keywords: the spiritual rights of the prisoner, the right to peace, the right to guidance, the right to communicate with the family, the right to hasten the release, the right to complain

Received: 14/February/2023

Accepted: 01/May/2023

eISSN: 2783-4204

ISSN: 2783-3631

احترام به حقوق معنوی زندانیان راهکاری برای کاهش آسیب‌ها و رفتارهای پرخطر در زندان

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد
مراغه، مراغه، ایران.

سید مرتضی
موسوی تبار *

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی
واحد مراغه، مراغه، ایران.

سعید صادقی

چکیده

هر فرد زندانی با ورود به زندان در فضای جدیدی نسبت به گذشته قرار می‌گیرد و در این فضای جدید، حقوقی را از دست داده و حقوق دیگری را به دست می‌آورد. احترام به این حقوق بالأخص حقوق معنوی که در بدو ورود به زندان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، باعث می‌شود زندانی خود را با شرایط جدید وفق دهد. با این وجود، بی‌احترامی و بی‌توجهی به این حقوق از سوی عوامل زندان یا عدم شناخت کافی نسبت به این حقوق ممکن است باعث بروز برخی رفتارهای پرخطر از سوی زندانی گردد. حق آرامش، حق راهنمایی، حق ارتباط با خانواده، حق تعجیل در آزادی و حق شکایت از جمله حقوق معنوی زندانیان به شمار رفته که لازم است در تمام مراحل رسیدگی به اتهام و تحمل دوران محکومیت محترم شمرده شوند تا منجر به تشدید وقوع رفتارهای پرخطر از سوی زندانیان و ایجاد آسیب‌های احتمالی نگردد.

کلیدواژه‌ها: حقوق معنوی زندانی، حق آرامش، حق راهنمایی، حق ارتباط با خانواده، حق تعجیل در آزادی، حق شکایت

۱. مقدمه

«زندان محلی است که در آن محکومانی که حکم آنان قطعی شده است، با معرفی مقام‌های صلاحیت‌دار قضایی و قانونی برای مدت معین یا دائمی به منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازی و بازسازی نگهداری می‌شوند.»

این تعریفی است که آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۳۸۴ ارائه نموده بود. در آیین‌نامه جدید سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰، زندان تحت عنوان کلی مؤسسه کیفری تعریف شده است. بند ب ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۴۰۰ بیان می‌دارد: مؤسسه کیفری که در این آیین‌نامه به اختصار «مؤسسه» نامیده می‌شود، واحد زیرمجموعه سازمان است که متهم یا محکوم به دستور مرجع قضایی یا قانونی صلاحیت‌دار، بازداشت و یا برای تحمل محکومیت حبس با هدف اصلاح و تربیت و بازسازی اجتماعی در آنجا نگهداری می‌شود که انواع آن عبارت است از زندان‌های بسته، نیمه‌باز، مرکز حرفه‌آموزی و اشتغال یا زندان باز، بازداشتگاه، اردوگاه کاردرمانی و کانون اصلاح و تربیت اطفال و نوجوانان. بند ۳ ماده ۱ آیین‌نامه نیز در تعریف بازداشتگاه بیان داشته است که «محل نگهداری موقت متهم تحت قرار تأمین کیفری که با دستور کتبی مقام قضایی یا قانونی صلاحیت‌دار، به آنجا معرفی شده، تحت مدیریت یا نظارت سازمان بوده و شامل بازداشتگاه‌های عمومی، امنیتی، انتظامی یا نظامی است». در معنای عام به بازداشتگاه نیز زندان اطلاق می‌شود و محلی برای نگهداری اشخاصی است که مرتکب جرم یا بزه شده و بر اساس قانون برای مدت مشخص از ارتباط و حضور در جامعه عمومی محروم می‌شوند.

این محروم شدن از جامعه برای مدت معین یا به طور دائم توسط مقام صلاحیت‌دار قضایی از قبیل قضات دادگستری، دادستان، بازپرسان یا دادیاران دادر، قضات شورای حل اختلاف و یا تعزیرات حکومتی تعیین شده و کارکنان سازمان زندان‌ها بر اساس شرح وظایف تعیین شده در قوانین، مأمور نگهداری آن‌ها در محلی تحت عنوان زندان هستند. بی‌شک، این محرومیت از حضور در اجتماع و محروم شدن از این حق برای اغلب افراد قابل تحمل نبوده و ممکن است به جهت مشکلات روحی و روانی ناشی از این مسئله به انجام رفتارهای پرخطر دست زده، درصدد تخلیه روحی و روانی خود برآمده و یا به قصد انتقام‌گیری از دستگاه عدالت به چنین اقداماتی دست بزنند. در هر حال، احتمال وقوع رفتارهای پرخطر از چنین اشخاصی دور از انتظار نیست و بایستی با انجام تمهیدات لازم از بروز چنین رفتارهایی جلوگیری به عمل آورد.

درواقع، وقتی یک نفر به هر دلیلی وارد زندان می‌شود، در ابتدا دچار سردرگمی و پریشانی شده و به شدت دچار ناراحتی‌های روحی و حتی جسمی می‌گردد اما پس از مدتی با محیط جدید خو گرفته و تا حدودی محیط زندان برای او عادی می‌شود ولیکن به علت محدودیت‌های داخل زندان و مشکلات تبعی ناشی از آن، عدم تعهد زندانی و بروز واکنش‌های منفی و رفتارهای پرخطر در زندان را به دنبال دارد.

زندان شدن یک فرد با محروم شدن او از برخی حقوق خود همراه خواهد شد که این محرومیت‌ها یکی از دلایل مهم بروز رفتارهای پرخطر توسط زندانیان است. با این وجود، مسائل دیگری نیز وجود دارد که باعث می‌شود زندانیان تحریک شده و به نوعی آتش زیر خاکستر شعله‌ور گردد. به عقیده نگارندگان، متأسفانه عدم رعایت و یا عدم شناخت کافی از برخی حقوق زندانیان، یکی از دلایل افزایش رفتارهای پرخطر توسط زندانیان است. در همین راستا، لازم است کارکنان دستگاه قضایی، انتظامی و بالأخص کارکنان و عوامل زندان‌ها که با زندانیان در ارتباط هستند، نسبت به این حقوق شناخت کافی داشته و به این حقوق تعدی نمایند. البته بسیاری از این حقوق مربوط به نوع بشریت و انسان است و فرقی بین زندانی بودن یا نبودن افراد ندارد و هر نوع تعدی به این حقوق ممکن است اثرات ناخوشایندی در پی داشته باشد.

در این مقاله، نخست به بیان مفاهیم، کلیات و شناخت موضوعات پژوهش خواهیم پرداخت و با رفتارهای پرخطر در زندان و انواع آن آشنا می‌شویم. پس از آن، حقوق و انواع آن را بررسی نموده و درنهایت، به موضوع اصلی پژوهش که شناخت حقوق معنوی زندانیان و اثبات دلایل این حقوق و تأثیرات آن بر رفتار زندانیان است، خواهیم پرداخت.

۲. مفاهیم

۲-۱. رفتارهای پرخطر

منظور از رفتارهای پرخطر، رفتارهایی است که سلامت و بهزیستی افراد را در معرض تهدید قرار می‌دهد. این رفتارها هم برای خود فرد و هم برای دیگران تهدیدکننده هستند. عوامل خطر ضمن تهدید سلامت روانی، اجتماعی و عاطفی فرد می‌توانند بر پیکر وجودی آن‌ها نیز تأثیرات جبران‌ناپذیری وارد آورند (صدیقی و گلایان، وب‌سایت اداره کل زندان‌های استان قم).

رفتارهای پرخطر به دو گروه عمده تقسیم می‌شوند؛ گروه اول، رفتارهایی که بروز آن‌ها سلامت خود فرد را به خطر می‌اندازد و گروه دوم، رفتارهایی که سلامت و تندرستی افراد دیگر را تهدید می‌کنند (همان). این گونه رفتارها با افعالی چون خودزنی و خودکشی، دیگرزنی، ضرب و جرح و یا قتل، تخریب، رابطه‌های جنسی پرخطر، مصرف مواد مخدر و روان‌گردان و غیره بروز می‌نماید.

۲-۲. حق و حقوق

در تعریف اصطلاح «حق»، نویسندگان و اندیشمندان نظرات متعددی بیان نموده و مطالعات و تحقیقات بی‌شماری را به عمل آورده‌اند.

حق در لغت با معانی متعددی همچون «راست کردن سخن، درست کردن وعده، تعیین نمودن، ثابت شدن، غلبه کردن به حق، موجود ثابت و نامی از اسامی خداوند متعال» بیان شده است (دهخدا، ج ۶، ۱۳۷۷، ص ۹۱۴۲). در تعریف اصطلاحی نیز می‌توان گفت: «حق عبارت است از قدرت یک فرد انسانی مطابق با قانون بر انسان دیگر یا بر یک مال و یا بر هر دو؛ اعم از اینکه مال مذکور، مادی و محسوس باشد، مانند خانه یا نباشد مانند طلب» (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

علاوه بر این، از برخی حقوقدانان اروپایی نیز ۴ تعریف ذکر شده که هر کدام اهمیت حقوق را از جهتی بیان نموده‌اند. این تعاریف عبارت‌اند از:

تعریف اول: «حق عبارت است از قدرت یا سلطه ارادی که قانون در اختیار شخص قرار می‌دهد» (فرج‌الصد، ص ۳۱۲)؛

تعریف دوم: «حق عبارت است از مصلحتی که قانون از آن حمایت می‌کند» (همان)؛

تعریف سوم: «حق عبارت از قدرت ارادی بوده که قانون در اختیار شخص قرار داده است و از این طریق، مصلحت معینی را ایجاد می‌کند» (همان، ص ۳۱۳)؛

تعریف چهارم: «حق عبارت است از امتیازی که قانون در اختیار شخص قرار داده و آن را از طرق گوناگون تضمین کرده است» (همان، ص ۳۱۴).

بحث پیرامون این مسئله که «چرا هیچ‌کدام از این تعاریف کامل نیستند و هرچند در ظاهر هر کدام کامل به نظر می‌رسد اما با بیان تعریف بعدی نقص آن مشخص می‌شود»، در این مجال نمی‌گنجد اما می‌توان تعریفی تا حدودی جامع را از مجموع این چهار تعریف ارائه داد و آن اینکه «حق عبارت است از سلطه، توانایی و امتیازی که به موجب قانون یا

قواعد حقوقی، به اشخاص نسبت به متعلق حق داده می‌شود که به موجب آن می‌توانند در روابط اجتماعی خویش، اراده خود را به یکدیگر تحمیل نموده و آنان را به رعایت و احترام آن الزام نمایند».

۳. انواع حقوق زندانیان

در قانون کشور ما که برگرفته از فقه امامیه است، حقوق بسیاری برای زندانیان در نظر گرفته شده که از جهتی می‌توان آن را بر دو قسم تقسیم بیان کرد؛ حقوق معنوی زندانیان و حقوق مادی زندانیان؛ هرچند قانون‌گذار به این دو نوع تصریح نکرده است.

۳-۱. حقوق مادی

حقوق مادی زندانیان همان مزایای قانونی و غیر معنوی بوده که مربوط به شخصیت برونی فرد زندانی است و به موجب آن، زندانی تا زمان مقتضی از یک دسته حقوق خاص مانند حق تغذیه و غیره برخوردار می‌شود. حقوق معنوی زندانیان نیز مزایایی قانونی و غیرمادی بوده که مربوط به شخصیت درونی فرد زندانی است و به موجب آن، زندانی تا زمان مقتضی از یک دسته حقوق خاص مانند حق راهنمایی و غیره برخوردار می‌شود. درواقع، فرد زندانی با زندانی شدن، برخی از حقوق یک فرد انسانی را از دست می‌دهد که از دست دادن آن حقوق به جهت انجام بزه، جرم، در معرض اتهام بودن و یا دلایل دیگر است. در مقابل، به جهت زندانی شدن، یک سری حقوق ویژه را به دست می‌آورد که به دو دسته مادی و معنوی تقسیم می‌شوند. ازجمله حقوق مادی زندانیان می‌توان به ۱- حق جداسازی، ۲- حق بهداشت، ۳- حق انتقال به نزدیک‌ترین زندان محل سکونت خانواده، ۴- حق محبوس نسبت به درخواست‌های موردنیاز، ۵- حق تربیت بدنی، ۶- حق محبوس در صورت بیماری، ۷- حق مراقبت‌های جانی و انتظامی، ۸- حق مراقبت‌ها و حمایت‌های مالی بعد از آزادی، ۹- حق اشتغال به کار و غیره اشاره داشت. این مباحث در جایگاه خود قابل بررسی هستند.

۳-۲. حقوق معنوی

در مقابل حقوق مادی، حقوق معنوی قرار داشته که از نظر اهمیت در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته‌اند. معمولاً زندانیان در مقابل نقض این حقوق از خود بازتاب نشان داده و ممکن است این بازتاب به صورت افعال و رفتارهای پرخطر و آسیب‌زا بروز نماید. از این حقوق می‌توان به ۱- حق آرامش، ۲- حق راهنمایی، ۳- حق ارتباط با خانواده، ۴- حق تنبیه و تشویق، ۵- حق آموزش، ۶- حق تعجیل در آزادی، ۷- حق شکایت و غیره اشاره نمود.

۴. انواع حقوق معنوی

در ادامه به بررسی برخی از مهم‌ترین حقوق معنوی زندانیان که ممکن است نقض آن‌ها با بازتاب‌های زندانیان به صورت رفتارهای پرخطر همراه شود، پرداخته و دلایل عقلی، نقلی و شرعی آن‌ها را خواهیم شمرد.

۴-۱. حق آرامش

یکی از اولین و مهم‌ترین حقوق زندانیان، حق آرامش است. این حق بالأخص در حین ورود به زندان از اهمیت بسیاری برخوردار است زیرا این حق به متهم یا مجرم فرصت می‌دهد تا خود را با شرایط زندان وفق دهد و اگر از ابتدای ورود او به زندان، همان‌گونه که افکار و اندیشه او مغشوش است، آرامش او نیز توسط دیگر زندانیان یا مسئولین زندان‌ها مخدوش گردد، احتمال وقوع اقدامات و رفتارهای پرخطر از چنین شخصی دور از انتظار نخواهد بود.

ماده ۷۸ آیین‌نامه قبلی اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۳۸۴ درباره برخورداری زندانیان از حق آرامش در محیط زندان بیان می‌داشت: «فریاد زدن، آواز خواندن با صدای بلند، جر و بحث و گفتگوهای تند که محل امنیت مؤسسه یا زندان گردد، مشاجره و ارتکاب هر عمل فردی یا دسته‌جمعی که نظم و آرامش داخل مؤسسه یا زندان را مختل سازد، صحبت و اشاره کردن به هر نحوی از انحاء از پنجره‌های زندان با خارج به‌طور مطلق ممنوع است».

آیین‌نامه جدید نیز در بیان تخلفات انضباطی، ارتکاب برخی از رفتارها را ممنوع کرده است که بسیاری از موارد آن، خود مختل شدن به آرامش دیگر زندانیان است؛ از آن جمله بند الف- هرگونه گفتار و رفتار مغایر با نظم و عفت عمومی ...، بند ث- شکستن شیشه، تخریب دیوار، میخ زدن یا نوشتن روی دیوارها، نقاشی و غیره، بند ج- هرگونه درگیری، صدمه زدن به دیگران ...، بند ظ- استعمال دخانیات در مکان‌های سرپوشیده و ممنوع، بند ف- فریاد زدن، آواز خواندن با صدای بلند و مشاجره و بند م- عدم رعایت ساعت خاموشی و هرگونه اذیت و آزار نسبت به سایرین.

ماده ۴۵ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۴۰۰ نیز بیان می‌دارد: «زندانی مکلف است به‌محض اطلاع از وقوع حوادث و پیشامدهای سوء و اعمالی که تحقق آن مختل نظم داخلی مؤسسه می‌شود و یا تهیه مقدمات فرار یا اغتشاش توسط زندانیان دیگر، مراتب را فوراً به مسئول امور نگهداری یا دیگر مقام‌های مؤسسه گزارش دهد. اطلاع زندانی از موارد فوق و عدم اعلام به مسئولان، تخلف انضباطی محسوب شده و موجب تنبیه انضباطی است و اعلام به‌موقع و مؤثر، نیز موجب تشویق خواهد بود».

در فقه امامیه این بحث از سه جهت قابل بررسی است:

اولاً، محیط زندان که افراد مختلف با جرم‌های مختلف جهت تحمل کیفر با هدف تربیت و پرورش روح و روان مدت حبس خود را می‌گذرانند، به آرامش بیشتری نیازمند است تا اهداف برنامه‌های تربیتی و پرورشی که متولیان زندان برای زندانیان برنامه‌ریزی کرده‌اند، نتیجه مطلوب را بدهد چراکه آرامش و آسایش روحی روانی عاملی است که کمک زیادی به ارتقاء و پیشرفت انسان در عرصه‌های مختلف زندگی می‌کند. لذا، عقلاً برخورداری زندانیان از محیط آرام را ضروری می‌دانند.

ثانیاً، از عموم آیات که در حرمت و نکوهش آزاردهنده مؤمنین وارد شده است و اخلاق در آرامش از موارد اذیت و آزار به شمار می‌آید. به‌عنوان مثال، خداوند متعال می‌فرماید: «وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيٍ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا» (احزاب، ۱۱).

«و کسانی که مردان و زنان مؤمن را بی‌آنکه مرتکب (عمل زشتی) شده باشند آزار می‌رسانند، قطعاً تهمت و گناهی آشکار به گردن گرفته‌اند».

خداوند خود را به‌عنوان به‌وجودآورنده آرامش معرفی می‌کند و آرامش را مایه تقویت و افزونی ایمان انسان‌ها می‌داند: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُذْهِبُوا أَيْمَانَهُمْ» (فتح، ۴).

اوست آن کسی که در دل‌های مؤمنان آرامش را فرو فرستاد تا ایمانی بر ایمان خود بیفزایند.

همچنین، خداوند در آیات فراوانی به پدیده‌هایی اشاره می‌کند که مایه آرامش انسان‌ها هستند، مانند:

عبادت و ذکر خدا: «إِذَا بَدَأَ اللَّهُ تَطْمِثُ الْقُلُوبَ» (رعد، آیه ۲۸)؛ آگاه باش که قلب‌ها با یاد خدا آرامش می‌یابد.

شب: «... وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا...» (انعام، آیه ۹۶)؛ و شب را برای آرامش قرار داد.

اقامه نماز: «وَاقَامُوا الصَّلَاةَ... وَلَاخَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ...» (بقره، آیه ۲۷۷)؛ و نماز بر پا داشته ... نه بیمی بر آنان است و نه اندوه‌گین می‌شوند.

و در سوره انفاق در آیه ۲۶۲ سوره بقره، تقوای الهی در آیه ۳۵ سوره اعراف، خواب در آیه ۴۷ سوره فرقان و دعا در آیه ۱۰۳ سوره توبه نیز به آرامش اشاره شده است.

در متون اسلامی عوامل زیادی جهت ایجاد آرامش انسان‌ها ذکر شده است. ثالثاً، از عموماًتی که از معصومین (ع) بر مذمت و نکوهش اذیت و آزار و اخلال آرامش دیگران وارد شده است، می‌توان به این بحث پرداخت:

امام صادق (ع): «خداوند بزرگ فرموده است هر که بنده مؤمن مرا بیازارد، با من اعلان جنگ داده است» (حر عاملی، ۱۳۸۱، ج ۱۲، ص ۲۶۴).

پیامبر اکرم (ص): «هر که مؤمنی را بیازارد، بی‌گمان مرا آزرده است» (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۶۷، ص ۷۲).

و نیز رسول اکرم (ص): «هر که مؤمنی را اندوهناک سازد و سپس دنیا را به او بدهد، این کار سبب بخشودگی گناهش نشود و در برابر آن پاداشی نبین» (همان، ج ۷۵، ص ۱۵۰).

زندانیان نیز مشمول این عموماًت هستند زیرا ایمان درجاتی دارد و هرچند فرد مسلمان مرتکب خلاف و گناه گردد اما همچنان از درجات نازل ایمان برخوردار است.

۴-۲. حق راهنمایی

یکی دیگر از مهم‌ترین حقوق زندانیان، حق راهنمایی است که قانون‌گذار نیز به آن تأکید ویژه داشته است.

ماده ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در خصوص حق راهنمایی برای متهم تحت نظر، ضابطان دادگستری را مکلف به ارائه راهنمایی می‌نماید و مقرر می‌دارد: «هرگاه متهم تحت نظر قرار گرفت، ضابطان دادگستری مکلف‌اند حقوق مندرج در این قانون در مورد شخص تحت نظر را به متهم، تفهیم و به‌صورت مکتوب در اختیار وی قرار دهند و رسید را دریافت و ضمیمه پرونده کنند».

همچنین، متهم از بدو شروع به احضار و دادرسی نیز از این حق بهره‌مند خواهد بود، چنانچه ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری مقرر می‌دارد: «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی، آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود».

در کنار این موضوع، ماده ۶ نیز مقرر نموده است: «متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد ذی‌ربط باید از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاه شوند و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود».

از جمع این دو ماده مشخص می‌شود که دادرس بایست متهم را نسبت به حق داشتن وکیل و سایر حقوق در جهت دفاع از خود تفهیم نماید و درواقع، راهنمایی‌های لازم را برای کمک به متهم انجام دهد.

پس از ورود به زندان نیز این حق همچنان محترم شمرده شده است، چنانچه در ماده ۱۶۱ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «به‌منظور جامعه‌پذیری و بازاجتماعی شدن زندانیان، رفع مشکلات قضایی و تسهیل آزادی آنان، رفع احتیاج‌های ضروری زندانیان و خانواده آن‌ها و نیز تحکیم خانواده، سازمان مکلف به ارائه خدمات مددکاری (اعم از مددکاری اجتماعی و قضایی) و مشاوره روانشناسی به زندانیان است و در این راستا می‌تواند از خدمات خیرین و مؤسسه‌های حمایتی دولتی، غیردولتی و مردم‌نهاد بهره‌مند شود».

در فقه امامیه نیز این بحث از دو جهت قابل بررسی است:

اولاً، وجود مددکاران اجتماعی برای شناسایی شخصیت بزه‌کاران در راستای اصلاح و پرورش روحی روانی آنان و برطرف نمودن ناراحتی‌های عادی، معنوی، شخصی، خانوادگی و اجتماعی زندانیان حتی بعد از آزادی. همچنین، کمک و راهنمایی کردن آنان برای سازگاری با محیط زندگی اجتماعی عقلاً ضرورت دارد چراکه در صورت عدم وجود آنان، متولیان اصلاح و تربیت زندانیان به اهداف تربیتی آن‌ها نائل نخواهند شد.

ثانیاً، از عموم روایاتی که امر به اهتمام نمودن به امور مسلمین از معصومین (ع) وارد شده است، می‌توان این بحث را استفاده کرد، مانند:

پیامبر (ص) می‌فرماید: «هر کس شب را صبح کند اما به رفع مشکلات مسلمانان اهمیت ندهد، مسلمان نیست» (کلینی، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۶۳).

مددکاری نیز از مصادیق اهتمام به امور مسلمین بوده و زندانیان مسلمان نیز داخل این عموم هستند.

۴-۳. حق ارتباط با خانواده

حق دیگر برای متهم و زندانی، حق ارتباط با خانواده است. درواقع، این حق دو جنبه دارد؛ یکی حق متهم و زندانی که با خانواده خود به طریق مقتضی ارتباط داشته باشد و حق دیگر حقی است که خانواده دارد؛ یعنی خانواده متهم یا زندانی حق دارد بداند متهم بازداشت یا زندانی بوده و البته علت آن را نیز بداند.

البته قانون‌گذار در مواردی جهت اهمیت بزه رخ داده و کشف واقع، متهم را برای مدت مشخص از ارتباط با خانواده و سایر اشخاص منع می‌کند تا جلوی اقدامات احتمالی را بگیرد ولی نمی‌توان این حق را از خانواده متهم گرفت که از وضعیت بازداشت بودن یا نبودن فرد متهم بی‌خبر باشند؛ چنانچه ماده ۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری نیز مقرر نموده است: «شخص تحت نظر می‌تواند به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن، افراد خانواده یا آشنایان خود را از تحت نظر بودن آگاه کند و ضابطان نیز مکلف‌اند مساعدت لازم را در این خصوص به عمل آورند؛ مگر آنکه بنا بر ضرورت تشخیص دهند که شخص تحت نظر نباید از چنین حقی استفاده کند. در این صورت باید مراتب را برای اخذ دستور مقتضی به اطلاع مقام قضایی برسانند».

در زندان نیز این حق برقرار بوده و ماده ۲۲۷ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰ بیان کرده است که: «چنانچه زندانی از ملاقات ممنوع نشده باشد، می‌تواند هر هفته دو نامه به بستگان، دوستان، وکیل خود و مقام‌های قضایی و در هر ماه یک نامه به مقام‌های رسمی کشور با رعایت موازین شرعی و قانونی بنویسد. نامه‌های مذکور با حضور مسئول قسمت ارسال نامه‌ها، به امضاء و اثرانگشت زندانی رسیده و پس از گواهی مسئول مربوطه به مهر مؤسسه مهور شده و پس از ثبت ارسال می‌گردد. در موارد ضروری با تشخیص رئیس مؤسسه، ارسال نامه مازاد بر حد نصاب فوق بلامانع است. زندانی که از ملاقات ممنوع است، می‌تواند با اجازه دادستان یا مقام قضایی رسیدگی‌کننده، به خانواده و وکیل رسمی خود نامه سرگشاده نوشته و پس از تأیید مقام قضایی، نامه را ارسال کند».

همچنین، بند پایانی تبصره ۲ ماده ۵۹ در خصوص حقوق زندانی بدو ورود بیان می‌دارد: «رئیس مؤسسه، تأمین امکانات لازم در واحد تشخیص و همچنین، در بازداشتگاه‌ها را در اولویت قرار داده و امکان تماس تلفنی متهم یا زندانی با خانواده و وکیلش را به صورت رایگان و شبانه‌روزی طی ۴۸ ساعت اول، فراهم می‌نماید».

در فقه امامیه این بحث از دو جهت قابل بررسی است:

اولاً، نامه‌نگاری و ارتباط تلفنی یکی از شیوه‌های پذیرفته‌شده جهانی برای حفظ ارتباط با جهان خارج است و از اهداف تربیتی زندانیان، ایجاد سازگاری اجتماعی زندانیان است. نامه‌نگاری و مکالمه‌های تلفنی، شیوه مناسب و مؤثری برای توسعه روابط اجتماعی و عاطفی زندانیان در خارج از زندان است. لذا، عقلاً به جهت تحقق این هدف، نامه‌نگاری و مکالمه‌های تلفنی در صورت عدم وجود مانع، برای زندانیان ضرورت دارد.

ثانیاً، از عموم آیات و روایاتی که به طور عام صله‌رحم را واجب کرده، این بحث استفاده می‌شود چون صله‌رحم مصادیق فراوانی دارد.

پیامبر (ص) می‌فرماید: «صله‌رحم کنید گرچه با سلام کردن» (الحرانی، ۱۳۷۳، ص ۵۷).

امام صادق (ع) نیز می‌فرماید: «حتی اگر شده با نوشاندن جرعه‌ای آب به خویشاوند صله‌رحم به جای آر و بهترین صله‌رحم، آزار نرساندن به خویشاوند است».

مکاتبات و ارتباط تلفنی نیز از مصادیق صله‌رحم به شمار می‌آیند.

موضوع صله‌رحم به حدی اهمیت دارد که قرآن، قطع‌کننده آن را مورد نفرین و لعن خداوند قرار داده است: «فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ * أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ» (سوره محمد (ص)، آیات ۲۳ و ۲۴).

«پس ای منافقان، آیا امید بستید که چون از خدا برگشتید یا سرپرست مردم شدید، در روی زمین فساد کنید و خویشاوندی‌های خود را از هم بگسلید؟ * اینان همان کسانی‌اند که خدا آنان را لعنت نموده و گوش دل ایشان را ناشنوا و چشم‌هایشان را نابینا کرده است».

حضرت فاطمه (س) می‌فرماید: «خداوند صله‌رحم را به سبب فرونی تعداد افراد، واجب کرده است» (مجلسی، ۱۳۸۵، ج ۷۴، ص ۹۴).

از وجوب صله‌رحم، حق بودن آن به‌عنوان یکی از حقوق زندانیان نیز استفاده می‌شود.

۴-۴. حق تعجیل در آزادی

از دیگر حقوق متهمین و زندانیان، حق تعجیل در آزادی است. به‌محض آنکه از شخصی رفع اتهام گردید، نگهداری او برای حتی ثانیه‌ای جایز نیست و بایستی سریعاً آزاد شود. زندانی نیز به‌محض اینکه مدت محکومیت خود را سپری نمود، باید در سریع‌ترین زمان ممکن از زندان آزاد شود.

در همین راستا، هرگونه تأخیر غیرموجه در رسیدگی به اتهام انتسابی که باعث نگهداری متهم می‌شود، جایز نیست؛ چنانچه ماده ۳ قانون آیین دادرسی کیفری نیز بیان داشته: «مراجع قضایی باید با بی‌طرفی و استقلال کامل به اتهام انتسابی به اشخاص در کوتاه‌ترین مهلت ممکن، رسیدگی و تصمیم مقتضی را اتخاذ نمایند و از هر اقدامی که باعث ایجاد اختلال یا طولانی شدن فرآیند دادرسی کیفری می‌شود، جلوگیری کنند».

در خصوص تسریع در آزادی نیز ماده ۵۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری در بیان وظایف قاضی اجرای احکام و رئیس زندان در این خصوص بیان می‌دارد: «قاضی اجرای احکام کیفری مکلف است دستور تعیین وقت پرونده محکوم به حبس را به‌گونه‌ای صادر کند که حداقل ده روز پیش از اتمام مدت حبس، پرونده تحت نظر قرار گیرد تا با تعیین تاریخ اتمام مدت حبس محکوم‌علیه، دستور آزادی وی را در تاریخ یادشده، صادر و به زندان اعلام کند. رئیس زندان نیز مکلف است پس از اتمام مدت حبس، چنانچه محکوم‌علیه به اتهام دیگری در بازداشت نباشد، فوراً برای آزادی زندانی اقدام نماید و نتیجه اقدامات را بلافاصله به قاضی اجرای احکام کیفری اعلام کند».

بند خ ماده ۲۰ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۴۰۰، در بیان وظایف مسئول واحد امور قضایی مؤسسه به موضوع تعجیل در آزادی اشاره کرده و بیان می‌دارد: «نظارت بر اعمال تقویم و ثبت محکومیت‌ها در پرونده الکترونیکی و آزادی به‌موقع زندانی و در صورت لزوم پیگیری از طریق مراجع قضایی».

همچنین، ماده ۲۵۶ آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها مصوب ۱۴۰۰ نیز درباره حق تعجیل در آزادی پس از اتمام مدت محکومیت می‌گوید: «واحد امور قضایی مؤسسه، ده روز پیش از پایان مدت محکومیت زندانی، پرونده را به‌دقت بررسی و در صورت نیاز، با استعلام از مرجع قضایی مربوط، مراتب را تا حصول نتیجه پیگیری می‌کند تا محکوم بیش از میزان محکومیت در بازداشت نماند. برگ آزادی زندانی توسط رئیس مؤسسه یا مسئول واجد صلاحیت در واحد امور قضایی امضاء می‌شود».

در فقه امامیه، این رابطه از سه جهت قابل بررسی است:

اولاً، از آنجاکه دوره حبس، رابطه زندانی را با محیط خارج زندان قطع می‌کند و آزادی او را سلب می‌کند، دوران بسیار سخت و دشواری است و گاهی برای عده‌ای قابل تحمل نیست؛ لذا حتی یک روز معطلی هم پس از اتمام دوره محکومیت برای زندانی قابل تحمل نیست. عقلاً ضرورت دارد متولیان امر، تصمیماتی را جهت انجام مقدمات مربوط به آزادی و مرخص کردن زندانی اتخاذ کنند تا زندانی در زمان مقرر آزاد گردد. علاوه بر آن، تأخیر بدون عذر در آزادی زندانی عقلاً ظلم محسوب می‌شود و عقل، حکم به ممنوعیت آن می‌دهد. علاوه بر آنچه ذکر شد، نگهداری زندانی بدون دلیل مخرجی را بر بیت‌المال تحمیل می‌کند که عقلاً و شرعاً جایز نیست.

ثانیاً، از آنجاکه سهل‌انگاری در انجام امور مربوط به آزادی زندانی منتهی به ظلم در حق او می‌شود، از عموماً آیات قرآن که ظلم کردن را ممنوع می‌دانند، این بحث استفاده می‌شود:

خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ يُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ طَرِيقاً» (نساء، آیه ۱۶۸)؛ کسانی که کفر ورزیدند و ستم کردند، خدا بر آن نیست که آنان را بیامرزد و به راهی هدایت کند. مجدداً در آیه دیگری می‌فرماید: «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ» (اعراف، آیه ۴۱)؛

برای آنان از جهنم بستری و از بالایشان پوشش‌هاست و این‌گونه بیدادگران را سزا می‌دهیم. و صدها آیات قرآن درباره ممنوعیت ظلم و مجازات ظالمین وارد شده است. ثالثاً، روایات معصومین (ع) نیز ظلم کردن را به شکل‌های مختلف ممنوع می‌کند. علی (ع) می‌فرماید: «از ستمگری بپرهیزید که هر کس ستم کرد، روزگارش ناگوار شد» (الآمدی، ۱۳۷۸، ص ۲۶۳۸).

و نیز می‌فرماید: «به خدا سوگند اگر هفت اقلیم را با هر آنچه در زیر افلاک آن است به من دهند، به این شرط که با گرفتن پوست جو از دهان مورچه نافرمانی خدا کنم، هرگز چنین نخواهم کرد» (دشتی، ۱۳۷۹، خطبه ۲۲۴). بر این اساس، زمانی که دوره حبس به پایان می‌رسد، قانون و شرع مقدس اسلام حتی یک روز اجازه معطل نمودن فرد زندانی در غیر ضرورت را نمی‌دهند.

۴-۵. حق شکایت

حق شکایت یکی دیگر از حقوقی است که متهم و زندانی در تمام طول مدت رسیدگی به اتهام و دوران تحمل محکومیت می‌تواند از آن برخوردار شود و در صورتی که به نحوه رسیدگی اعتراض و شکایتی دارد، طبق آنچه در مواد مختلف قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده، اعتراض نماید. در خصوص رفتارهای سایر اشخاص در حین رسیدگی و تحمل محکومیت نیز طرقی پیش‌بینی شده تا بتواند در صورت شکایت به آن طرق متوسل شود.

ماده ۱۱۵ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۴۰۰، در خصوص حق شکایت زندانیان بیان می‌دارد: «آنان می‌توانند به‌طور شفاهی یا کتبی درخواست ملاقات با قاضی اجرا یا رئیس مؤسسه را نمایند یا شکایت و اعتراض خود را با ذکر دلیل به مقام‌های مربوط، تحویل یا از طریق ایستگاه‌های رایانه‌ای در سامانه مربوط، ثبت و یا در صندوق پیشنهادها، انتقادات و شکایت‌های زندانیان قرار دهند. رئیس مؤسسه مکلف است پس از بررسی درخواست‌ها، اقدام لازم را به عمل آورد و ضمن اعلام نتیجه به زندانی، علل و عوامل شکایت‌ها و اعتراض‌ها را به همراه پیشنهادها به‌صورت ماهانه به مدیرکل زندان‌های استان اعلام کند».

ماده ۳۱۴ آیین‌نامه اجرایی مصوب ۱۴۰۰ نیز در فصل بازرسی، پایش و رسیدگی به شکایات در کانون اصلاح و تربیت نیز بیان می‌دارد: «هر مددجو باید فرصت و امکان ارائه درخواست، شکایت و اعتراض خود را بدون محدودیت و در صورت امکان به صورت محرمانه و الکترونیکی به رئیس کانون، نمایندگان وی، مدیر کل زندان‌های استان، بازرسان کانون و مقام‌های قضایی و نظارتی مربوط داشته باشد و از نتایج آن ظرف بیست روز کاری مطلع شود. مددجویان باید به طریق مقتضی از این فرایند آگاه شوند».

در فقه امامیه این بحث را از دو جهت می‌توان بررسی نمود:

اولاً، زندان محلی است که از افراد مختلف با جرم‌های متفاوت و افراد زیاد تشکیل شده است. هر چقدر جمعیت بیشتر باشد، کمبودها و نابسامانی‌ها بیشتر خواهد بود. کسانی که در محیط زندان زندگی می‌کنند، نابسامانی‌ها و کمبودها را بیشتر احساس می‌کنند. بداخلاق بودن مأمورین زندان، نامساعد بودن هوای آسایشگاه، نامناسب بودن تغذیه یا کیفیت پخت غذا و از این قبیل موارد، زندگی را برای زندانیانی که مستحق این نابسامانی‌ها نیستند، سخت و دشوار می‌کنند. علاوه بر آن، چه بسا اعتراضات دیگری نیز غیر از وضعیت نابسامان زندان دارند، مثلاً اعتراض نسبت به صدور حکم. لذا عقلاً لازم است تا متولیان زندان تمهیداتی اتخاذ کنند تا زندانیان شکایات خود را شفافاً یا کتباً به مسئولین امر منتقل کنند تا با بررسی و رسیدگی به شکایات، کمبودها و نابسامانی‌های زندانیان برطرف گردد.

اما از عموم بعضی از فرمایشات علی (ع) به مالک اشتر برمی‌آید که رسیدگی به مشکلات و نابسامانی‌های مردم از وظایف حاکم جامعه اسلامی است که به وسیله نمایندگان آنان در موقعیت‌های مختلف صورت می‌گیرد. زندانیان نیز جزء مردم هستند و متولیان زندان نیز زیرمجموعه حاکم جامعه اسلامی به شمار می‌روند.

ثانیاً، از عموماًتی که بر رفع مشکلات مردم از معصومین (ع) وارد شده است، این بحث را می‌توان استفاده نمود: علی (ع) در نامه‌ای طولانی به مالک اشتر نخعی فرمانروای مصر دستور می‌دهد که: «سپس خدا را خدا در خصوص طبقات پایین و محروم جامعه که هیچ چاره‌ای ندارند از زمین‌گیران، نیازمندان، گرفتاران و دردمندان و غیره، مبادا سرمستی حکومت تو را از رسیدگی به آنان باز دارد که هرگز انجام کارهای فراوان و مهم عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود. همواره در فکر مشکلات آنان باش و از آنان روی برمگردان. سپس در رفع مشکلاتشان به گونه‌ای عمل کن که در پیشگاه خدا عذری نداشته باشی. بخشی از وقت خود را به کسانی اختصاص ده که به تو نیاز دارند تا شخصاً به امور آنان رسیدگی کنی» (دشتی، ۱۳۷۹، نامه ۱۷).

درواقع، علی (ع) با این منشور همه متولیان را به رفع و رسیدگی به مشکلات مردم موظف کرده است و این یعنی حق طرح مشکلات به مردم داده شده است چرا که رفع و رسیدگی به مشکلات مردم متفرع بر طرح مشکلات توسط مردم قرار دارد.

نتیجه‌گیری

حقوق ذکرشده در این نوشتار، مهم‌ترین حقوق معنوی زندانیان بوده که بایستی در تمام مراحل طی دوران محکومیت مورد توجه قرار گیرد؛ اما رعایت سه حق راهنمایی، حق آرامش و حق ارتباط با خانواده در ابتدای ورود به زندانی از اهمیت بیشتری برخوردار است. تجربه نشان داده است که اغلب رفتارهای پرخطر در ابتدای ورود زندانی به زندان به وقوع می‌پیوندد و با گذشت زمان، سازگاری زندانی با محیط بیشتر می‌شود؛ لذا تعدی و نادیده گرفتن این حقوق باعث تشدید حالت پرخطر در زندانی شده و احترام و رعایت این حقوق باعث کاهش آسیب‌ها و رفتارهای پرخطر توسط زندانی خواهد شد. در نتیجه، به عوامل و نیروهای زندان توصیه می‌شود تا در کنار رعایت تمام موازین قانونی، این حقوق را نیز با دقت در نظر داشته باشند.

منابع

قرآن کریم

- الآمدی، عبدالواحد. (۱۳۷۸). *غررالحکم و درر الکلم*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- آیین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی. (۱۴۰۰).
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۷۱). *مقدمه عمومی علم حقوق*. تهران: گنج دانش.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. (۱۳۸۱). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه* (ج ۱۲). بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
- الحرانی، محمدحسن بن علی بن الحسین بن شعبه. (۱۳۷۳). *تحف العقول عن آل الرسول (ص)*. تهران: کتابچی.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). *نهج البلاغه*. قم: مؤسسه انتشارات ائمه.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه* (ج ۶). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صدیقی، زهرا و گلابیان، طیه. (۱۳۸۹). نقش ورزش در کاهش آسیب رفتارهای پرخطر، وب‌سایت اداره کل زندان‌های استان قم (www.qomprisons.ir).
- فرج‌الصدّه، عبدالمجمل. (بی‌تا). *اصول القانون*. بیروت: دارالنهضة.
- قانون آیین دادرسی کیفری. (۱۳۹۲).
- کلینی، محمد بن یعقوب رازی. (۱۳۸۰). *الکافی* (ترجمه محمد باقر کمره‌ای). تهران: انتشارات اسده.
- مجلسی، محمد تقی. (۱۳۸۵). *بحار الانوار* (ج ۶۷، ۷۴ و ۷۵). تهران: المکتبه الاسلامیه.

استناد به این مقاله: موسوی تبار، سید مرتضی و صادقی، سعید. (۱۴۰۲). احترام به حقوق معنوی زندانیان: راهکاری برای کاهش آسیب‌ها و رفتارهای پرخطر در زندان. فصلنامه تحقیقات نوین میان‌رشته‌ای حقوق، ۳(۱)، ۸۵-۹۶.

Modern Interdisciplinary Research in Law is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.